

חידוש הדו־שיח בין העם ואלקיו

מאת הרב ד"ר נחום לאם

מ קרב הלב הנני מודה לאלקים בפני קהל חשוב זה על שחנני בהזדמנות זו לעלות ירושלימה בפעם השנייה. חיבה יתירה נודעת לי על שאפשרתם לי להרצות מעל במה אחת עם ידידי הדגול, כבוד שר הדתות. הפעם האחרונה שהיתה לי הזכות להפגש אתו היתה בביתי בניו יורק. מוצאי יום־טוב ראשון היה אז, וליל יום־טוב שני של גלויות. בני ביתי תמחו על הפרדוס המענין: אנחנו קדשנו, והאורח החשוב — הבדיל! והיום נהפכו היוצרות: ד"ר ורהפטיג קידש את הכנס הזה בגושפנקא של משרד הדתות של מדינת ישראל, ואני — מבדיל הבדלה גמורה בין מקומי בגולה לבין עיר הקדושה הזו בה אני עומד כעת — להבדיל בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים.

לדעתי, אי־אפשר לדבר היום על הקשרים בין בית הכנסת למדינת ישראל, ועל החובות המוטלות על הקהילות הדתיות בגולה כלפי ארץ־ישראל מבלי להתחשב במאורעות נורא־יהוד שעברו עלינו באותם הימים המוזעזעים לפני כחצי שנה. כל עוד לא נסינו להבין את הפרק המזהיר הזה מתוך תפיסה דתית, כל עוד לא קבענו את מקומו במסגרת ההשקפה התורנית, אי־אפשר לגשת לגוף הנושא שלנו בריצינות הדרושה. לא סיסמאות נדושות ולא נוסחאות־קבע יוכלו לשמש כמסגרת הרצויה הזאת, אלא דיון במקורות המקרא וחז"ל. אף־על־פי שאין הזמן גרמא כי אוכל לבצע משימה זאת בחצי השעה שהוקדשה להרצאתי, הנני מבקש מכם רשות ליחד את הדבור על בעיה רוחנית זאת, ועליכם לשמוע בין־השיטין.

להודות בעושה־ניסים

מ לכתחילה אני מסתייג מכל נסיון להגדיר את המאורעות האחרונים במונחים של ימות המשיח. הסמכתה של בעיית המשיחיות לכאן, לענ"ה, אינה נושאת פרי. אין האדם התקוע בהיסטוריה יכול להשקיף על זמנו בפרספקטיבה של ביאת המשיח שהיא גאולה ההיסטוריה. "בקש יעקב לגלות את הקץ, נסתלקה ממנו שכינה". לפיכך, הנני מעדיף היום לבחון את עצם התופעה של גלו־ישינה בימינו מבלי לחשב את הקץ; ברצוני לדעת מהי חשיבותם ואיזהו מקומם של ששת הימים האלה מבחינה זאת; ולבסוף — מה הן המסקנות שאנו יכולים להסיק מדיון זה להלכה ולמעשה.

כמדומני שבכנס זה אין צורך להרחיב את הדבור על האופי הנסי של הנצחון. לא כל גס שובר את חוקי הטבע, ולא כל מה שהוא טבעי יוצא מבחינת גס. היהודי החילוני המבקש להסביר את מה שהתרחש רק על־פי המונחים המקובלים של כלכלה ודיפלומטיה ותכסיסי מלחמה, ואף של פסיכולוגיה ורצון הקיום הלאומי, אינו אלא מאמין תמים באמונה ילדותית בשרשרת מקרים כזאת שהיא בעצמה אינה אלא גס. ואם כבר באנו לידי הכרה בנס, הרי יותר הגיוני ועקיב להודות בעושה־ניסים, באלקים המשגיח על מעשי בני אדם, המתגלה בתולדות העם, והמשדר מערכות ההיסטוריה.

לא פחות מאשר אל העובדות האובייקטיביות של אותם הימים, עלינו לשים לב אל ההתעוררות הדתית של המוני העם, שלא ידענו כמות מעוד הימים הקדמונים. אינני מתכוון להשתמש בתגובה רוחנית זאת בתור ראיה למציאות האלקים; לא בפילוסופיה אנחנו עוסקים היום. אלא, התופעה הדתית כשהיא לעצמה, בה ראינו איך מעינות עתיקים סחומים צפו ועלו פתאום לעין־כל, היא בעלת חשיבות לאין ערוך. גלוי זה של האוצר הדתי הטמון בעומק הלב אפילו של החילוני האדוק כביכול, גם זה הוא "התגלות". בעל־התניא משתמש במונח

הרב ד"ר נחום לאם: מראשי הדור הצעיר של הרבנות האורתודוקסית באמריקה, רב "המרכז היהודי" ("דו־ואיש סנטר"), במנהטן. סופר והוגה דעות ופרופסור ב"ישיבה אוניברסיטה". כא כמיוחד לכינוס העולמי של כתי־הכנסת והשמייע בכנס את אחת ההרצאות המרכזיות. הרצאתו של הרב ד"ר לאם, ניתנת כמלואה כעמוד זה.

זה בבואו לדבר על הגלוי אל התודעה של "אהבת ה' הטבעית ומסורת" מקרב הנשמה הישראלית. התגלות כזאת לא ראינו בממדים כאלה לא במלחמת השחרור ולא במבצע סיני, ואין המקרה הזה אומר אלא דרשני.

תופעה זו היתה לא רק התעוררות אלא תגובה, תשובה לקריאה ממעל. היינו עדים לחדוש הדו־שיח בין העם ואלקיו, דרשיה שנפסק בחורבן הבית השני ואשר שב עתה לתחיה ולו לזמן קצר ביותר. שמים וארץ נפגשו, גלוי לעומת גלוי, התעוררות לקראת התעוררות, אלקים דורש את עמו וזה דור דורשי מבקשי פניו.

בין הסתר־פנים ונשיאת־פנים

ידוע לנו מן התנ"ך שיש שני קטבים ביחס של העם ואלקיו: הסתר פנים ונשיאת פנים. כששני בני אדם אוהבים זה את זה, הם פונים איש לרעהו, מסתכלים זה בפניו של זה, וזהי תמצית הדו־שיח. אף אם אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם. החטא הנו הסתרת הפנים, כשהאחד מסיר מבטו מן השני, ולבסוף גם השני מונע פניו מן הראשון.

הסתר פנים (הס"פ) הנו העונש החמור בתורה, שיא התוכחה. כך מצינו בדברי התלמוד הירושלמי (סנהדרין פ"י ה"ב): "אין לך שעה קשה בעולם מאותה שעה שאמר לו הקב"ה למשה ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא". ההס"פ האלקי בא בעקבות ההס"פ האנושי — ממש כקין שהתעלם מן האל־ברצח הבל, ולבסוף נאלץ לצעוק "ומפניך אסתיר ויהייתי נע ונד בארץ". ההס"פ מסמל הסרת ההשגחה של האלקים, עזיבת האדם או העם בידי המקרה העריץ של ההיסטוריה והחוקים האכזריים של הטבע. בזמן ההס"פ, העם סובל בדידות נוראה, יאוש רוחני, תפילות לשמים שבות ריקם, החוויה הדתית נחלשת עד לאפס, הרוח סובל קפאון. ההיסטוריה בתקופה כזו נהפכת מתולדות־יעוד לספור חסר־משמעות. גם האושר גם השואה אינם נתפסים במסגרת של ערך, של משמעות.

הקוטב השני, חדוש הדו־שיח, נקרא בפי התנ"ך נשיאת־פנים: "ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום". העם והאלקים פונים זה לזה, עוברים זה את הלא־אל וזה את הלא־עם, והידידות העתיקה מתחילה שוב להתנוצץ, ו"עין בעין" יראו בחדוש היחסים כימי קדם. נשיאת־פנים (נש"פ) זו היא הברכה האצילה שב־כולן, סמל וחלק של הגאולה הגדולה אליה צפינו כל הדורות.

אולם נראה בעליל שאף אחד משני המושגים האלה יכול לתאר את מצבנו כיום. אחרי מלחמת ששת־הימים אין לדבר עוד על הס"פ גמור, ואחרי ששת החדשים מאז — עדיין לא הגיעה השעה לדבר על נש"פ מלאה. האם יש לנו מקור במסורתנו על־פיו נוכל להתבונן אל מצבנו הנוכחי, להגדיר אותו ולהציא ממנו מסקנות בעלות ערך?

כמדומני שכן. המקור שאני מבקש להתחסס אליו הוא בגמרא חגיגה דף ה'. שני אמוראים, קובעים שם שיש מצב־ביניים בין שני הקטבים הקצוניים של

יכולים להתגבר על יצר-החילוניות שבהם ולהסיק את המסקנות הרוחניות המתאימות.

מטבע החלום שבמרוצת הזמן הוא נסוג אחר, חולף ועובר. הבחירה בידיו נוס: להתבונן אליו, לתהות על פתרונו, להמשיך את הרגע המופלא הזה עד שנעורר את הנש"פ — או להתעלם ממנו עד כדי שכחה. הנה מן החלום הזה למדנו שני דברים. החילוניים — שבלי סיעתא דשמיא אין לסמוך על ידידים בינלאומיים ולא על כחנן ועוצם ידינו. והדתיים — שרק הבא לטהר מסייעין לו, שבלי אתערותא דלתתא, ולו במובנו הצבאי הטהור, אין לקוות למעשי נסים מלמעלה. הלכה הזו ניתן לנו, החלום ניתן לנו, והרשות בידינו להגשים את החלום או חס-שלום לבטל אותו, להנציחו או להשכיחו, לטפס על סולם-החלום עד לידי נש"פ או לסגת אחר וליפול שוב לתהומו של הס"פ.

רק מתוך הערכה נכונה של חידוש דרשי זה נוכל לדבר על תפקיד בתי הכנסת בעידן זה. בתקופת "בחלום אדבר בו" אסור לנו להתברך ולהמשיך בשגרתיות הישנה. ואסור לנו להדרם ולהשתעשע בפכים קטנים. משהו חדש קרה, משהו מהותי אחר היסטורי בעל ממדים אשר לא ידענום עד הנה. על היהדות הדתית איפא לחדש את עוזה ומרצה, ליצור צנורות קומוני-קציה ולטפח יחסי ידידות והשפעה עם אותם חלקים בעם שעדיין לא נכנסו תחת כנפי השכינה. עלינו ללמוד מן הנסיון הישראלי הצבאי להיות אגרסיביים במובן הרוחני. אם לא הצלחנו במאמץ זה עד עתה, אין הדבר צריך לרפות את ידינו. הלא אנחנו חיים בתקופה חדשה של ההיסטוריה, והחדוש שבו (ענין הס"פ ונש"פ) אינו נמדד רק בנצחון צבאי אלא בעיקר בהמצאו של ה' לבקשתנו, באפשרויות של הצלחה לשאיפותינו הרוחניות. בזמן שזכינו לצאת מן הס"פ הנבזה של ידו נטויה עלינו, עלינו לבטוח שתפילותינו יתקבלו יותר מאשר עד עתה, שעבר דתנו הדתית בתוככי עם ישראל תתברך יותר מאשר עד עתה. הזמן הזה דומה לעשרת ימי התשובה שעליהם אמר הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ו): "אף-על-פי שהתשובה והצדקה היא מיד, שנאמר דרשו ה' בהמצאו. במה הכיפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד, שנאמר דרשו ה' בהמצאו. במה דברים אמורים ביחיד, אבל בצבור כל זמן שעושים תשובה וצוהקין בלב שלם הם נענין..." ואם הצבור נמצא כל השנה במצב דומה ליחיד בעשרת ימי תשרי בה — בתנאי שהם פועלים "בלב שלם" — סבורני שכיום הצבור עומד במעמד של יום הכיפורים — בעצמו של יום.

אם תצליחו להאציל מרוחכם

אם כן, עומדים לפנינו סכויים גדולים, לא שערנום עד הנה. על בתי הכנ"ס בארץ-ישראל לנהל הסברה על המיוחד שבמאורעות שעברו עלינו, להפוך נצחון צבאי נסי לקדוש השם טבעי. בכדי למלא משימה זאת, על בית הכנסת במדינה ליהפך למרכז רוחני, על ידי הישיבות, לבמה ללמוד והסברת היהדות, למקום אכסניה לכל יהודי המתגעגע למקור חייו.

על בתי הכנסת בגולה להתרומם מעל האינטרסים הצרים המצמצמים ומכווצים את תחומי השפעתם. בגרות דרושה, לא גבאות. הדגש חייב להיות מושם לא רק על תפילה — אף-על-פי שעוד לא הצלחנו למזג אל נכון את היסודות של הדור-מצוה ותפילה בכוונה — אלא גם על תורה ועל השקפת עולמה של היהדות הן במובנו הדתי הבלעדי הן במובנו המוסרי-חברותי. ויש להביא לפני אלה שאין מכירים אותה, ובפרט תלמידי האוניברסיטה. על בית הכנסת בגולה, שלרוב משמש כמרכז החיים היהודיים, לפעול במרץ ובכובד ראש להגביר את העליה של מיטב בנינו ובנותינו לארץ אבותינו — מה שלא עשינו עד כה. "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ-ישראל" אמרו חכמינו (מגילה כ"ט ע"א). אנו שעומדים על סף העתיד המזהיר הזה, עלינו להכריז כי הגיע הזמן לכל בית-כנסת לקבוע לעצמו לפחות חלק בארץ ישראל — על-ידי הנוער שלנו, שיבואו הנה לשנה-שנתיים, ואחר כך (אם תצליחו להאציל מרוחכם עליהם), להשתקע.

אל-לנו להשכיח את ההתעוררות הגדולה, את החלום האדיר, על-ידי הת-רשלות. "מסרת גבורים ביד חלשים, רבים ביד מעטים... ואחר-כך באו בניך לדביר ביתך ופינו את היכלך וטהרו את מקדשך והדליקו נרות בחצרות קדשך". לפני ששה חדשים עברנו את החויה של "מסרת רבים ביד מעטים", את נס המלחמה. היום אנחנו עומדים בשתי מלים אלה: "ואחר-כך". חובה קדושה שומה עלינו להתקדם לנס הנרות, להכתיר את התשועה הלאומית בהוד הקדושה, בטה-רת היכל חיינו. ולא זו אף זו: בעוד ששה חדשים, למועד של הפורקן הגדול, עלינו לקיים את ה"וקבעו" של "וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו", את קביעת זכרון הנסים לבל נשכח חס ושלום את החלום הפועם בקרבנו.

ולאחרונה, הנני מציע שכל בית-כנסת בגולה יקבע כחובה שהרב שלו יבלה לפחות שנה אחת בארץ. שום רב לא יתקבל אלא אם כן ספג מאווירא דארץ-ישראל. אי אפשר להדק קשרים בין שתי הקהילות אם מנהיגיה לא יכירו זה את זה היטב. אי אפשר לעודד עלייה חשובה אם ראשיה הרוחניים של עדות הגולה לא טעמו מעולם טעם ארץ-ישראל. ויודו-רונא עסקני הצבור הדתי בארץ, ולא יתנו לרבנים מוכשרים מחוץ-לארץ להסתובב כסתם תיירים. ינצלו אותם באופן מסודר וקבוע להפגיש אותם עם כל החוגים, ובפרט עם הנוער כאן, הן הנוער הדתי והן הנוער המכונה לא-דתי.

הנני לסיים בזוהר קלה על הנושא העיקרי שלי. אני מאמין באמונה שלמה ששעברנו למצב חדש בתולדות עמנו. אני מאמין באמונה שלמה שאם לא נתרשל ולא נתעצל, שאם נודרו לקראת האתגר ההיסטורי שניתן לנו, עוד נזכה בימינו לנשיאת פנים מלאה. אני תפילה שנהיה כדאים לכך, שנפעיל בלי שום עיכוב את ההתערותא דלתתא. ואני תקוה שכולנו פה עמנו היום נהיה עדים לחוצאה הגדולה של "ישא ה' פניו אליך" — דהיינו, "וישם לך שלום", שלום על ישראל ועל רבנו, שלום שלום לקרוב ולרחוק.

הס"פ ונש"פ. "אמר רבא, אמר הקב"ה אף-על-פי שהסתרתי פני מהם, בחלום אדבר בו. רב יוסף אמר, ידו נטויה עלינו". יורשה נא לי להציע שלא מחלוקת יש לפנינו, כי אם קביעת שתי דרגות אמצעיות בין שתי הקצוות. וראיה לזה שאף הראשונים דברו על כמה סוגי הס"פ.

המצב העומד בדרגה אחת מעל להס"פ גמור הוא, כדברי רב יוסף, "ידו נטויה עלינו". כלומר: ביחיד אפשר הס"פ מלא, שהאלקים עוזב את האדם לגמרי, מוסר אותו כולו בידי המקרה, אף עד לידי כליון גמור. אבל לא כשמדובר בעם ישראל, בבן בריתו של הקב"ה, אף-על-פי שה' מסתיר פניו ממנו, אינו עושה זאת עד לקצה הנורא של כליון וטמיון. שיחה אין, נש"פ אין, "עין בעין" אין; אבל "ידו נטויה עלינו", ה' שם ידו עלינו להגן את העם מהשמדה, מהרס גמור עד שחלילה ייכחד מעם. קיומנו מובטח — מבלי להתחשב בטיב קיום זה. את הפנים של האלקים אנו לא רואים, אבל ידו שומרת עלינו. זוהי הדרגה השנייה.

הדרגה השלישית, העולה על זו של ידר-נטויה, והקודמת לנש"פ, היא כדברי רבא, "בחלום אדבר בו". זהו באמת מעמד-מעבר, המורה על תקופה עוברת ומלאה סכויים ואפשרויות היסטוריות. הדרשיה איננו ישר, כבין אנשים ערים, אלא רק כעין רמז שדורש ברור, סמל שצריכים לבארו, סוד המבקש פשר. הס"פ מסוג זה הריהו חלום בהקיץ התובע פתרונו. לרגע קט, שני היריבים מסתכלים זה בפני זה, הגעגועים הקדמונים עולים פתאום מעומק התהום, אבל מחיצות ההתנכרות ביניהם עוד לא נהרסו. הכל תלוי במה שיתרחש בעקבות רגע-פלאים זה: חידוש הידידות או חזרה לקור הבדידות, אור חדש או חשכת הגלות והסבל הרוחני.

סבורני שעל כגון זה אמרו חז"ל (חולין, דף קל"ט ע"א), "אסתר מן התורה מנין, שנאמר ואנכי הסתר אסתיר פני". נס פורים היה על דרך הטבע — מקרים טבעיים נצטרפו זה לזה עד שלבסוף קרה משהו יוצא מן הרגיל, תוצאה נסית למאורעות טבעיים. מי שרצה פירש את כל הספור כפרק בדיפלומטיה, ומי שהיו לו עינים בראשו ראה בזה את יד ההשגחה העליונה. מגילת אסתר נקראה "דברי שלום ואמת". הפרסים (ואולי גם היהודים המתבוללים אז) לא ראו יותר מ"שלום", מנפתולי הפוליטיקה בחצר המלך. אבל היהודים שלא הוכו בסגורים הבינו שיש בזה "אמת", חותמו של הקב"ה. אין פלא שלא נזכר בפרוש במגילה זאת שם-שמים. "רווח והצלח יעמד ליהודים ממקום אחר". המפגש בין האלקים והעם היה בסתר החלום. ולפיכך — זה פתרונו בידו וזה פתרונו בידו. חז"ל לא גנזו מגילת אסתר. אפשר של "מקום אחר" היה ידוע לאבותינו. פרשת מרדכי ואסתר הגיעה לשיאה בהס"פ של "בחלום אדבר בו".

הבחירה בידינו

מזה, למצבנו היום. קרוב לאלפיים שנה השתקענו בהס"פ של ידו נטויה עלינו. סבלנו בגוף וברוח, שואה של השמדת טובי העם ושואה של מרחק מחלט מן העם הנעשה חולין והאלקים לבוש-דממה. וביום כ"ו לחדש אייר יצאנו מהס"פ חשוד ועלוב זה לידי מצב חדש: בחלום אדבר בו. משהו חזיוני הוגד לנו, מן השמים לחשו לנו. מסך הברזל בין ישראל ואלקי ישראל הוסר קצת. קו מן האור הגדול של ישעיהו הנביא זרח לנו, בחינת אספקלריה שאינה מאירה. "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים". על-יד הכותל המערבי נתחדש החלום הקדמון. שלש חוליות בשרשרת-פלא: האתערותא דלתתא, העוז וחרוף הנפש של העם הלוחם על קיומו ועל יעודו, עורר תגובה ממעל: כחותינו האדירים הוכתרו בהצלחה ונצחון. אלקינו כאילו פנה אלינו, כאילו קרא לנו מגנזי מרד-מים — אתערותא דלעילא. ואנו כבחלום, ממש בלא-יודעים ובלי הכנה מראש. ענינו, פנינו, ועל-יד הכותל אף בכינו.

אנו יודעים היום, כחצי שנה אחרי החלום הזה, שעוד לא נתברכנו בנש"פ מלאה. והראיה — שאין שלום עדיין, ובידוע שאחרי "ישא ה' פניו אליך" בא "וישם לך שלום". ועוד: שהנסים לא היה לאל ידם לשכנע את אלה שאינם

"קתר" מארחת את המנהיגות הרוחנית של יהדות התפוצות

שמואל הכהן-אבידור

ראש מערכת "פנים אל פנים"

וראיון את:

הרב ד"ר יעקב קפלן — רבה הראשי של צרפת
הרב ד"ר עמנואל יעקובוביץ — רבה הראשי של בריטניה
החכם ד"ר שלמה גאון — הרב הראשי לקהילות הספרדים בבריטניה וארצות-הברית

הרב ד"ר דב (ברנהרד) קספר — רבה הראשי של יוהנסבורג
הרב ד"ר דוד משה רוזן — רבה הראשי של רומניה
הרב פסח ליבוביץ — נשיא ה"רביניקל קונסול אוף אמריקה"
הרב פרופ' נחום (נורמן) לאם — רבו של ג'איש סנטר במנהטן
במוצאי שבת פ' ויחי, י"ב טבת תשכ"ח (13.1.1968), בשעה 8 בערב, ברח' אחד העם 108, תל-אביב